

Eric Hobsbawm

Kommunistiska Manifestet: En introduktion

I

Våren 1847 bestämde sig Karl Marx och Friedrich Engels för att gå med i det så kallade Rättfärdigas förbund (Bund der Gerechten), en avläggare till det tidigare Fredlösas förbund (Bund der Geächteten), ett revolutionärt, hemligt sällskap som tyska gesäller — främst skräddare och snickare — hade grundat i Paris på 1830-talet under inflytande av den franska revolutionära traditionen och som fortfarande främst bestod av sådana landsflyktiga radikala hantverkare. Förbundet, som blivit övertygat om Marx och Engels ”kritiska kommunism”, erbjöd sig att som sitt politiska program publicera ett manifest som de hade skisserat och samtidigt modernisera sin organisation enligt deras riktlinjer. Förbundet blev mycket riktigt omorganiserat på detta sätt sommaren 1847, bytte namn till Kommunisternas förbund (Bund der Kommunisten), och tog som mål ”störtandet av bourgeoisin, proletariatets makt, avskaffandet av det gamla borgerliga samhället byggt på klassmotsättningar (Klassengegensätzen) och grundandet av ett nytt samhälle utan klasser och utan privategendom”. På förbundets andra kongress, som också hölls i London i november och december 1847, blev både dessa syftemål och de nya stadgarna formellt antagna, och Marx och Engels ombads att göra ett utkast till det nya Manifestet som skulle uttrycka förbundets mål och politiska linje.

Även om både Marx och Engels förberedde utkast och dokumentet helt klart uttrycker deras gemensamma ståndpunkter, författades den slutliga texten nästan säkert av Marx — efter en skarp påminnelse från styrelsen eftersom Marx då som senare hade svårt att bli klar med sina verk om han inte hade ett bestämt leveransdatum. Den nästan totala frånvaron av förhandsutkast kan antyda att Manifestet blev skrivet i en hast.¹ Det 23-sidiga dokument som blev resultatet och fick titeln *Det kommunistiska partiets manifest* (mer bekant sedan 1872 som *Kommunistiska Manifestet*), ”var publicerat i februari 1848” och trycktes på Kommunistiska arbetarbildningsföreningens kontor (Kommunistischer Arbeiterbildungsverein, som överlevde fram till 1914), på Liverpool Street 46 i City of London.

1998 firar vi hundrafemtioårsjubileet av utgivandet av denna lilla pamflett som nästan säkert är den mest inflytelserika enskilda politiska skriften sedan franska revolutionens Förklaring om de mänskliga och medborgerliga rättigheterna. Det var en ren slump att det kom ut bara en eller ett par veckor före revolutionsutbrotten 1848, som spred sig som en löpeld från Paris tvärsöver den europeiska kontinenten. Även om horisonterna i Manifestet är påtagligt internationella i första utgåvan utannonseras förhoppningsfullt, men felaktigt, omedelbart förestående utgåvor av Manifestet på engelska, franska, italienska, flamländska och danska — gjorde det inledningsvis bara intryck i Tyskland. Kommunisternas förbund var visserligen litet, men det spelade en tämligen framträdande roll i den tyska revolutionen, inte minst via tidningen *Neue Rheinische Zeitung* (1848-49), vars redaktör var Karl Marx. Den första utgåvan av Manifestet trycktes om tre gånger på några månader, gick som följetong i *Deutsche Londoner Zeitung*, korrigerades och sattes om i april eller maj 1848 på 30 sidor, men försvann ur cirkulation i och med nederlaget för 1848 års revolutioner. När Marx väl slog sig ned i England 1849 för sin livslånga exil hade utgåvan blivit så sällsynt att Marx tyckte att det kunde vara värt att trycka om del III av Manifestet (”Socialistische und kommunistische Literatur”) i det sista numret (november 1850) av hans Londontidskrift *Neue Rheinische Zeitung, politisch-ökonomische Revue*, som inte hade just några läsare.

Ingen skulle ha förutspått en strålände framtid för Manifestet på 1850-talet eller i början av

¹ Bara två exemplar av sådant material har påträffats — en plan för Del III och en enstaka utkastside. (Karl Marx och Friedrich Engels: *Collected Works*, vol. 6.) s. 576-577.

1860-talet. En liten nyutgåva trycktes privat i London av en landsflyktig tysk tryckare, förmodligen 1864, och en annan liten utgåva publicerades i Berlin 1866; faktiskt den första som gavs ut i Tyskland. Mellan 1848 och 1868 tycks det inte ha kommit några översättningar, bortsett från en svensk version som förmodligen gavs ut i slutet av 1848, och en engelsk version 1850 vars främsta betydelse i Manifestets bibliografiska historia är att översättaren tycks ha rådfrågat Marx, eller med större sannolikhet Engels (eftersom hon bodde i Lancashire). Båda versionerna försvann spårlöst. I mitten av 1860-talet var praktiskt taget inga av Marx tidiga skrifter tillgängliga.

Marx framskjutna ställning i Internationella Arbetar-Associationen (den så kallade Första internationellen, 1864-1872), liksom uppkomsten av två viktiga arbetarpartier i Tyskland, båda grundade av före detta medlemmar i kommunisternas förbund som respekterade honom högt, medförde ett återupptäckt intresse för Manifestet, liksom för Marx andra skrifter. Inte minst till följd av sitt vältaliga försvar för Pariskommunen 1871 (även bekant som ”Inbördeskriget i Frankrike”) blev han mycket omskriven i pressen som en farlig och av regeringarna fruktad ledare för internationella upprorsmän. Mer konkret innebar förräderirättegången mot de tyska socialdemokratiska ledarna Wilhelm Liebknecht, August Bebel och Adolf Hepner i mars 1872 att dokumentet fick en oväntad publicitet. När åklagaren läste upp Manifestet kom det med i rättegångsprotokollet, vilket innebar att socialdemokraterna fick sin första chans att trycka det legalt och i en stor upplaga som ett led i rapporteringen från rättegången. Eftersom det stod klart att ett dokument som hade publicerats före 1848 års revolutioner kunde behöva revideras en aning och förses med förklarande kommentarer skrev Marx och Engels det första i raden av förord som senare normalt har beledsagat nya upplagor av Manifestet.² Av juridiska skäl kunde förordet inte få någon större spridning på den tiden, men 1872 års upplaga (som bygger på 1866 års upplaga) blev i själva verket grundvalen för alla senare utgåvor. Mellan 1871 och 1873 utkom minst nio utgåvor av Manifestet på sex olika språk.

Under de följande fyrtio åren erövrade Manifestet världen, uppbygget av framgångarna för de nya (socialistiska) arbetarpartierna där det marxistiska inflytandet snabbt tilltog på 1880-talet. Inget av partierna valde att kalla sig kommunistiskt förrän de ryska bolsjevikerna återtog den ursprungliga beteckningen efter oktoberrevolutionen, men titeln, Det kommunistiska partiets manifest, förändrades inte. Redan före ryska revolutionen 1917 hade Manifestet kommit ut i flera hundra utgåvor på ungefär trettio språk, däribland tre japanska och en kinesisk. Dess främsta inflytelsesfär var emellertid Centraleuropa från Frankrike i väster till Ryssland i öster. Det är knappast överraskande att det största antalet upplagor var på det ryska språket (70), plus ytterligare 35 på andra språk i tsarens rike — 11 på polska, 7 på jiddisch, 6 på finska, 5 på ukrainska, 4 på georgiska och 2 på armeniska. Det fanns 55 tyska upplagor, plus för habsburgerrikets del ytterligare 9 ungerska och 8 tjeckiska (men bara 3 kroatiska och en slovakisk respektive slovensk), 34 engelska (som även täckte USA, där den första översättningen kom ut 1871), 26 franska och 11 italienska — den första inte förrän 1889.³ I sydvästra Europa gjorde Manifestet föga intryck — 6 spanska upplagor (de latinamerikanska inräknade) och en portugisisk. Detsamma gäller för sydöstra Europa (7 bulgariska upplagor, 4 serbiska, 4 rumänska, en enda utgåva på ladino, förmodligen tryckt i Saloniki). Nordeuropa var tämligen välrepresenterat med 6 danska upplagor, 5 svenska och 2 norska.⁴

Denna ojämna geografiska spridning återspeglar inte bara det ojämna inflytandet från de

² Under författarnas livstid var de: 1) Förord till den (andra) tyska upplagan 1872; 2) förord till den (andra) ryska upplagan (1882) den första ryska översättningen, av Bakunin, hade kommit ut 1869, begripligt nog utan Marx och Engels välsignelse; 3) förord till den (tredje) tyska upplagan (1883); 4) förord till den engelska upplagan (1888); 5) förord till den (fjärde) tyska upplagan (1890); 6) förord till den polska upplagan (1892); och 7) förord ”till den italienske läsaren.” (1893).

³ Paolo Favilli: *Storia del marxismo italiano. Dalle origini alla grande guerra* (Milano, 1996), s. 252-254.

⁴ Jag använder mig av uppgifterna i Bert Andras ovärderliga *Le Manifeste Communiste de Marx et Engels. Histoire et Bibliographie 1848-1918* (Milano, 1963).

socialistiska rörelserna och Marx personligen, till skillnad från andra revolutionära ideologier som anarkismen. Det borde också påminna oss om att det inte finns något tydligt samband mellan Manifestets spridning och socialdemokraternas och arbetarpartiernas storlek eller styrka. Fram till 1905 publicerade t ex det tyska socialdemokratiska partiet (SPD), med sina hundratusentals medlemmar och miljoner väljare, Manifestet i upplagor som inte var större än 2.000-3.000 exemplar. Partiets Erfurtprogram från 1891 trycktes i 120.000 exemplar, medan det inte tycks ha givits ut fler än 6.000 exemplar av Manifestet under de elva åren 1895-1905, ett år då partiets teoretiska tidskrift *Die Neue Zeit* hade en upplaga på 64.000.⁵ Den typiske medlemmen i ett marxistiskt socialdemokratiskt massparti förväntades inte undergå något prov i teori. Och omvänt gavs de 70 förrevolutionära ryska upplagorna ut av en samling mestadels illegala organisationer vars sammanlagda medlemsantal inte kan ha överskridit några få tusen. På samma sätt trycktes de 34 engelska upplagorna av och för de enstaka marxistiska sekterna som verkade till vänster om de små labour- och socialistpartierna i den anglosaxiska världen. Det var i denna miljö som man ”alltid kunde gissa sig till skärpan hos en kamrat genom att räkna hundöron i hans Manifest”.⁶ Kort sagt ingick Manifestets läsare visserligen i de nya och allt starkare socialistiska arbetarpartierna och -rörelserna, men de var nästan säkert inte ett representativt urval av medlemmarna. De var män och kvinnor med ett speciellt intresse för teorin bakom rörelserna. Så förhåller det sig förmodligen fortfarande.

Läget förändrades efter oktoberrevolutionen, åtminstone i kommunistpartierna. Till skillnad från masspartierna i Andra internationalen (1889-1914), väntade sig partierna i Tredje internationalen (1919-1943) att alla deras medlemmar skulle förstå eller åtminstone ha vissa kunskaper i marxistisk teori. Dikotomin mellan praktiskt verksamma politiska ledare, som inte intresserade sig för att skriva böcker, och ”teoretiker” som Karl Kautsky, som var kända och respekterade i den egenskapen men inte som praktiska politiska beslutsfattare, tonade bort. I Lenins efterföljd väntades nu alla ledarna vara framstående teoretiker eftersom alla politiska beslut motiverades med hjälp av den marxistiska analysen, eller kanske snarare med hänvisningar till ”klassikerna”: Marx, Engels, Lenin och i sinom tid Stalin. Det blev därför mycket viktigare för rörelsen att ge ut och distribuera Manifestet än det hade varit på Andra internationalens tid. Utgåvorna varierade från serier av småskriften, varav den första förmodligen var den tyska *Elementarbücher des Kommunismus* på Weimartiden, till kompendier med ett lämpligt urval av texter, t ex den ovärderliga *Selected Correspondence of Marx and Engels*, och Marx och Engels valda verk i två, senare tre volymer och förarbeten för deras Samlade verk (”Gesamtausgabe”), allt stött av det sovjetiska kommunistpartiets — i detta sammanhang — gränslösa resurser. Ofta trycktes böckerna i Sovjetunionen på ett stort antal främmande språk. Kommunistiska Manifestet gynnades av det nya läget på tre sätt. Cirkulationen tilltog definitivt. Den billighetsutgåva som publicerades 1932 av de amerikanska och brittiska kommunistpartiernas officiella förlag i ”hundratusentals” exemplar har beskrivits som den ”förmodligen största massutgåvan som någonsin har givits ut på engelska”.⁷ Titeln var inte längre en historisk kvarleva utan hade nu en direkt koppling till dagspolitiken. Eftersom en stor stat sade sig representera den marxistiska ideologin förstärktes Manifestets ställning som en statsvetenskaplig text och följaktligen togs den med i kurslitteraturen på de universitet som snabbt skulle komma att byggas ut efter andra världskriget och där den intellektuella marxismen skulle få sin mest entusiastiska anhängarskara på 1960- och 1970-talen.

Sovjetunionen trädde ut ur andra världskriget som den ena av världens två supermakter, i spetsen för ett väldigt område av kommunistiska stater och satelliter. De västeuropeiska

⁵ Uppgifterna är hämtade ur den årliga rapporten vid SPD:s Parteitage. Där återfinns emellertid inga siffror om teoretiska publikationer för åren 1899 och 1900.

⁶ Robert R. LaMonte: ”The New Intellectuals” i *New Review* II, 1914, citerat i Paul Buhle: *Marxism in the USA: From 1870 to the Present Day* (London, 1987), s. 56.

⁷ Hal Draper: *The Annotated Communist Manifesto* (Center for Socialist History, Berkeley CA 1984, ISBN 0-916695-01-8), s. 64.

kommunistpartierna (med det tyska som det främsta undantaget) trädde ut ur kriget starkare än de någonsin hade varit eller syntes komma att bli. Trots att det kalla kriget hade börjat var det vid Manifestets hundraårsjubileum inte längre bara kommunistiska eller andra marxistiska förlag som gav ut det utan även opolitiska förlag, och det i stora upplagor med förord av framstående akademiker. Kort sagt var det inte längre bara ett klassiskt marxistiskt dokument utan det hade blivit en politisk klassiker *tout court*.

Det är Manifestet fortfarande, trots sovjetkommunismens fall och nedgången för de marxistiska partierna och rörelserna i många delar av världen. I länder utan censur kan så gott som vem som helst som befinner sig inom räckhåll för en väl sorterad boklåda, och definitivt alla som har tillgång till ett bra bibliotek, få tag på det. Syftet med en nyutgåva vid hundraårsjubileet är därför inte i första hand att göra detta förbluffande mästerverk tillgängligt, och än mindre att återuppliva ett sekel av doktrinära debatter om den ”korrekta” tolkningen av detta grundläggande marxistiska dokument. Syftet är i stället att påminna oss om att Manifestet fortfarande har mycket att säga världen på tröskeln till 2000-talet.

II. Vad har det att säga?

Det är förstas ett dokument som författades i ett bestämt historiskt ögonblick. Vissa delar blev nästan genast föråldrade — t ex den taktik som förespråkades för de tyska kommunisterna och som inte var den taktik de i själva verket använde under 1848 års revolution och senare. Andra delar blev förlegade allteftersom den tid som skilde läsaren från datum för författandet förlängdes. Guizot och Metternich har för länge sedan avgått som regeringschefer och förpassats till historieböckerna, och tsaren (men inte påven) är borta. Vad diskussionen om ”socialistisk och kommunistisk litteratur” beträffar medgav Marx och Engels själva 1872 att den hade blivit inaktuell redan då.

Men av större betydelse var att Manifestets språk med tiden inte längre var läsarnas språk. Många har t ex gjort en stor affär av uttrycket att det borgerliga samhällets landvinningar hade räddat en stor del av befolkningen undan ”lantlivets idioti”. Men även om det inte råder något tvivel om att Marx på den tiden delade stadsbornas vanliga förakt för liksom okunnighet om livet på landet, syftade det egentliga och analytiskt sett intressantare tyska uttrycket (*dem Idiotismus des Landlebens entrissen*) inte på ”dumhet” utan på landsbornas ”snäva horisonter” eller ”isolering från det större samhället”. Det erinrade om den ursprungliga betydelsen av det grekiska ordet ”idiotes” varifrån de nu gängse orden ”idiot” och ”idioti” härleds, dvs ”en person som bara sysslar med sina privata angelägenheter och inte deltar i det större samhället”. Under de decennier som har gått sedan 1840-talet och i rörelser vars medlemmar till skillnad från Marx inte är klassiskt skolade, har den ursprungliga innebörden förflyktigats och uttrycket blivit missuppfattat.

Detta är ännu mer uppenbart vad den politiska vokabulären beträffar. Uttryck som ”Stand” (”stånd”), ”Demokratie” (”demokrati”) eller ”Nation/national” har antingen föga tillämpning i det sena 1900-talets politik, eller också har de en annan innebörd än de hade i den politiska eller filosofiska debatten på 1840-talet. För att ta ett självskrivet exempel: det ”kommunistiska parti” vars Manifest vår text säger sig vara har ingen beröring med partierna i det moderna demokratiska politiska livet, eller med ”spjutspetspartierna” av den leninistiska modellen, för att inte tala om statspartier av den sovjetiska och kinesiska modellen. Inget av detta existerade 1848. ”Parti” betydde fortfarande främst en tendens eller åsiktsströmning inom politiken, även om Marx och Engels insåg att denna strömning, när den väl tog sig uttryck i klassrörelser, skulle lägga sig till med något slags organisation (”diese Organisation der Proletarier zur Klasse, und damit zur politischen Parten Därav gränsdragningen i del IV mellan ”redan existerande arbetarpartier... chartisterna i England och agrarreformivrarna i Nordamerika” och de

andra som ännu inte hade organiserat sig på detta sätt.⁸ Som framgår av texten hade Marx och Engels kommunistparti på det stadiet ingen organisation alls och gjorde inte heller något försök att organisera sig, och än mindre skaffa en organisation med ett uttryckligt program som skilde sig från andra organisationers.⁹ Inom parentes kan påpekas att just den grupp för vars räkning Manifestet författades, det kommunistiska förbundet, ingenstans omnämns i texten.

Dessutom står det klart att Manifestet inte bara författades i och för en bestämd historisk situation, utan att det också representerar en viss fas — en relativt omogen fas — i utvecklingen av Marx tänkande. Detta är mest uppenbart vad ekonomiska frågor beträffar. Även om Marx hade inlett ett seriöst studium av nationalekonomi redan 1843, började han inte på allvar utarbeta den ekonomiska analys som läggs fram i *Kapitalet* förrän han hade gått i landsflykt till England efter 1848 års revolution och sommaren 1850 fått tillgång till skatterna i biblioteket i British Museum. Åtskillnaden mellan proletärens försäljning av sitt arbete och hans försäljning av sin arbetskraft till kapitalisten, en skillnad som är grundläggande för Marx teori om mervärde och utsugning, är ännu inte tydlig i Manifestet. Inte heller ansåg den mogna Marx att priset på varan ”arbete” var detsamma som dess produktionskostnad, dvs kostnaden för det fysiologiska minimum som arbetaren behövde för sitt uppehälle. Kort sagt skrev Marx inte Manifestet som en marxistisk ekonom utan snarare som en kommunistisk ricardian.

Men samtidigt som Marx och Engels påminde läsarna om att Manifestet var ett historiskt dokument och på många sätt otidsenligt, befrämjade och understödde de utgåvan av 1848 års text med relativt få ändringar och förtydliganden.¹⁰ De insåg att det fortfarande var en viktig framställning av den analys som skilde deras kommunism från alla andra projekt för att skapa ett bättre samhälle. I grund och botten var analysen historisk. Själva kärnan var redogörelsen för den historiska utveckling som samhället hade genomgått, och framför allt det borgerliga samhället som hade ersatt sina föregångare, revolutionerat världen och i sin tur ofrånkomligen skapade villkoren för sitt eget oundvikliga undanträngande. Till skillnad från den marxistiska ekonomin hade ”den materialistiska historieuppfattningen”, som analysen bygger på, redan tagit sitt mogna uttryck i mitten av 1840-talet. Den förblev i stort sett oförändrad under senare år.¹¹ På så sätt var Manifestet redan ett dokument som definierade marxismen. Det uttryckte historieuppfattningen, även om de allmänna konturerna fortfarande måste fyllas i med hjälp av utförligare analyser.

III

Vilket intryck kommer Manifestet att göra på den som läser det för första gången 1998? Den nya läsaren kan knappast låta bli att ryckas med av den passionerade övertygelsen, den koncisa, koncentrerade stilen och den intellektuella och stilistiska skärpan i denna märkliga pamflett. Det känns som om den är skriven i ett enda kreativt ryck, i korthuggna meningar

⁸ Den tyska originaltexten inleder detta avsnitt med en diskussion om ”das Verhältniss der Kommunisten zu den bereits konstituierten Arbeiterparteien... also den Chartisten” osv.

⁹ ”Kommunisterna utgör intet särskilt parti gentemot de andra arbetarpartierna.. De uppställer inga särskilda principer, efter vilka de vill forma den proletära rörelsen.” (Del II).

¹⁰ Det mest välbekanta förtydligandet, som underströks av Lenin, var konstaterandet i 1872 års förord att Paris-kommunen hade visat att ”arbetarklassen kan inte helt enkelt ta det färdiga statsmaskineriet i besittning och sätta det i rörelse för sina egna ändamål”. Efter Marx död lade Engels till den fotnot som modifierar den första meningen i del I och undantar de förhistoriska samhällena från klasskampens allmänna räckvidd. Varken Marx eller Engels brydde sig emellertid om att kommentera eller revidera de ekonomiska avsnitten av dokumentet. Huruvida Marx och Engels verkligen tänkte sig en fullständigare ”Umarbeitung oder Ergänzung” av Manifestet (förord till den tyska upplagan 1883) kan betvivlas, dock inte att Marx död omöjliggjorde denna omarbetning.

¹¹ Jämför stycket i Del II av Manifestet (”Behövs det en djupare insikt för att förstå, att med människornas levnadsförhållanden, med deras samhälleliga förbindelser, med deras samhälleliga tillvaro också deras föreställningar, åskådningar och begrepp, med ett ord, även deras medvetande förändras sig”) med motsvarande stycke i förordet i *Till kritiken av den politiska ekonomin*: (”Det är inte människornas medvetande som bestämmer deras vara utan tvärtom deras samhälleliga vara som bestämmer deras medvetande”).

som nästan automatiskt förvandlas till de minnesvärda aforismer som har blivit berömda långt utanför den politiska debatten: från det inledande ”ett spöke går runt i Europa — kommunismens spöke”, till slutorden: ”Proletärerna har i den ingenting annat att förlora än sina bojar. Men de har en värld att vinna.” Och med tanke på att det är en tysk 1800-talstext är det lika märkligt att den är avfattad i korta, apodiktiska stycken som oftast består av mellan en och fem rader. Bara fem av de över 200 styckena består av fler än 15 rader. Vad *Kommunistiska Manifestet* än är i övrigt har det en nästan biblisk kraft som politisk retorik. Kort sagt är dess betvingande makt som litteratur oförneklig.¹²

Något som säkerligen också kommer att slå den moderna läsaren är Manifestets anmärkningsvärda diagnos av ”det borgerliga samhällets” revolutionära karaktär och inverkan. Poängen är inte bara att Marx såg och påpekade dynamiken och de stora landvinningarna i ett samhälle som han avskydde, vilket har överraskat mer än en av dem som senare försvarat kapitalismen mot den röda faran. Poängen är att den värld som kapitalismen har förvandlat och som han beskrev 1848 i stycken som präglas av en mörk, lakonisk vältalighet, går att känna igen som den värld vi lever i hundrafemtio år senare. Lustigt nog var det den politiskt sett mycket orealistiska optimismen hos dessa båda revolutionärer, 28 respektive 30 år gamla, som visade sig vara Manifestets varaktiga styrka. För trots att ”kommunistspöket” verkligen skrämde politikerna och trots att Europa upplevde en lång period av ekonomiska och sociala kriser och just skulle störtas i den mest omfattande kontinentala revolutionsvågen i sin historia, fanns det givetvis ingenting som motiverade Manifestets övertygelse om att ögonblicket för att störta kapitalismen stod för dörren (”den tyska borgerliga revolutionen kan sålunda vara blott det omedelbara förspelet till en proletär revolution”). Tvärt om. Som vi nu vet skulle kapitalismen just träda in i sin första triumfålder av världsomspännande framgång.

Det är två saker som ger Manifestet dess kraft. Den första är insikten redan i början av kapitalismens triumftåg att detta produktionssätt inte var permanent, stabilt, ”slutet på historien”, utan en övergående fas i människans historia, en fas som liksom de föregående var ödesbestämd att ersättas av ett annat slags samhälle (om nu inte Manifestets ord har inte just uppmärksammats — det slutar med ”de kämpande klassernas gemensamma undergång”). Den andra är insikten om kapitalismens nödvändiga långsiktiga historiska utvecklingstendenser. Den kapitalistiska ekonomins revolutionära kraft var redan uppenbar — Marx och Engels påstod sig inte vara ensamma om att ha upptäckt den. Sedan franska revolutionen hade några av de tendenser de observerade uppenbarligen fått påtagliga effekter — t ex hade ”oberoende, blott löst förbundna provinser med olika intressen, lagar, regeringar och tullar... [sammanförts] till en nation, en regering, en lag, ett nationellt klassintresse, en tullgräns”. I slutet av 1840-talet var emellertid ”bourgeoisins” landvinningar betydligt blygsammare än de mirakel som den tillerkänns i Manifestet. 1850 producerades ju inte mer än 71.000 ton stål i hela världen (varav nästan 70 procent i Storbritannien) och det fanns mindre än 38.000 kilometer järnvägsspår (varav två tredjedelar i Storbritannien och USA). Det har inte varit svårt för historikerna att bevisa att den industriella revolutionen (ett uttryck som Engels använder från och med 1844)¹³ inte hade förvandlat ens Storbritannien till ett industriland, och inte ens till ett övervägande urbaniserat land, förrän på 1850-talet. Marx och Engels beskrev inte världen sådan den såg ut 1848 efter att ha förvandlats av kapitalismen utan förutspådde hur den var logiskt förutbestämd att förvandlas av kapitalismen.

Vi lever nu i en värld där dessa förändringar i stor utsträckning har ägt rum, även om Manifestets läsare på 2000-talet enligt den västerländska tideräkningen säkert kommer att notera att världen har förändrats ännu mer sedan 1998. På sätt och vis kan vi rentav se styrkan

¹² För en stilistisk analys hänvisas till S. S. Praver: *Karl Marx and World Literature* (Oxford, New York, Melbourne, 1978), s. 14849. De översättningar av Manifestet som jag känner till har inte den tyska originaltextens litterära kraft.

¹³ I ”Die Lage Englands. Das 1 8. Jahrhundert” (Marx-Engels *Werke* 1), s. 566-68.

i Manifestets förutsägelser tydligare än generationerna mellan vår egen tid och publikationsåret. Före revolutionerna inom transporter och kommunikationer efter andra världskriget fanns det ju gränser för produktionens globalisering, för hur bourgeoisin kunde ge ”alla länders produktion och konsumtion kosmopolitisk gestalt”. Fram till 1970-talet var industrialiseringen i huvudsak begränsad till ursprungsregionerna. Vissa marxistiska skolor kunde rentav hävda att kapitalismen, åtminstone i den imperialistiska formen, ingalunda ”tvingar alla nationer att tillägna sig bourgeoisins produktionsätt, om de ej vill gå under”, utan tvärtom till följd av sin natur förevigade, eller rentav förorsakade ”underutvecklingen” i den så kallade tredje världen. Så länge en tredjedel av mänskligheten levde i ekonomier av den sovjetkommunistiska typen verkade det inte som om kapitalismen någonsin skulle lyckas tvinga alla nationer ”att bli bourgeois” själva. Den kunde inte ”skapa sig en värld efter sitt eget beläte”. Och vidare: fram till 1960-talet tycktes inte Manifestets förkunnelse att kapitalismen innebar familjens undergång ha blivit besannad, inte ens i de utvecklade västländerna, där ungefär vartannat barn i dag föds eller uppfostras av en ensamstående mor och där hälften av alla storstadshushållen består av en enda person.

Kort sagt kan en text som 1848 kanske slog den omsatte läsaren som revolutionär retorik eller på sin höjd en rimlig förutsägelse, nu läsas som en koncis karakteristik av kapitalismen i slutet av 1900-talet. Vilka andra dokument från 1840-talet kan vi säga detsamma om?

IV

Om vi i slutet av årtusendet måste imponeras av träffsäkerheten i Manifestets vision av en då avlägsen framtid med ett massivt globaliserat kapitalistiskt system, är misslyckandet för en annan av dess prognoser lika slående. Det är nu uppenbart att bourgeoisin inte framför allt producerar ”sina egna dödgrävare” i proletariatet. ”Dess undergång och proletariatets seger” har inte visat sig vara ”lika oundvikliga”. Kontrasten mellan de båda hälfterna av Manifestets analys i delen om ”Borgare och proletärer” kräver mer förtydligande efter hundrafemtio år än den gjorde vid hundraårsjubileet.

Problemet är inte Marx och Engels vision av en kapitalism som oundvikligen förvandlade majoriteten av dem som förtjänade sitt levebröd i ekonomin till män och kvinnor som för sin försörjning var tvungna att ta anställning mot lön. Det har den utan tvekan tenderat att göra, även om vissa av dem som formellt är löntagare, t ex företagsledare, i dag knappast räknas som proletärer. Inte heller är svagheten främst deras övertygelse att större delen av denna arbetarklass skulle komma att bestå av *industriarbetare*. Storbritannien var visserligen länge det enda landet där lönearbetande kroppsarbetare utgjorde den absoluta majoriteten av befolkningen, men industriproduktionens utveckling krävde en väldig och växande mängd arbetare i betydligt mer än ett sekel efter Manifestet. Detta är otvivelaktigt inte längre fallet i den moderna, kapitalintensiva, högteknologiska produktionen, en utveckling som Manifestet inte tar upp, även om Marx faktiskt i sina mognare ekonomiska skrifter själv tänkte sig att utvecklingen kunde gå mot en alltmer arbetsbesparande ekonomi, åtminstone under den postkapitalistiska perioden.¹⁴ Även i kapitalismens gamla industriekonomier förblev andelen personer som var anställda i tillverkningsindustrin stabil fram till 1970-talet, utom i USA där nedgången satte in något tidigare. Med mycket få undantag, som Storbritannien, Belgien och USA, utgjorde industriarbetarna 1970 förmodligen en större andel av den sammanlagda yrkesverksamma befolkningen i i-länderna och de länder som snabbt höll på att industrialiseras, än de någonsin tidigare hade gjort.

Hur som helst var störtandet av kapitalismen, som Manifestet såg fram emot, inte beroende av att *majoriteten* av det arbetande folket dessförinnan hade förvandlats till proletärer, utan av

¹⁴ Se t ex diskussionen om ”realkapital och utvecklingen av samhällets produktivkrafter” i manuskripten från 1857-58, *Coll. Works* vol. 29 (London, 1987), s. 80—99.

antagandet att proletariatets villkor i den kapitalistiska ekonomin var av en sådan art att det när det väl hade organiserat sig som en oundvikligen politisk klassrörelse skulle ta ledningen för och dra till sig missnöjet i andra klasser och därigenom få en politisk styrka som ”den självständiga rörelsen av det oerhörda flertalet i det oerhörda flertalets intresse”. Sålunda skulle proletariatet ”upphöja sig till nationell klass och konstituera sig självt som nation”.

Eftersom kapitalismen inte har blivit störtad är det lätt för oss att avfärda denna förutsägelse. Men hur orimligt osannolikt det än skulle ha tett sig 1848 skulle politiken i de flesta europeiska kapitalist-länderna komma att reformeras i grunden till följd av framgångarna för en organiserad politisk rörelse som byggde på den klassmedvetna arbetarklassen, en rörelse som 1848 knappt hade uppstått utanför Storbritannien. Socialistiska partier och arbetarpartier uppstod i de flesta delarna av den ”utvecklade” världen på 1880-talet och blev masspartier i länder med demokratisk allmän rösträtt, som de bidrog så mycket till att genomföra. Under och efter första världskriget, när en gren av de ”proletära partierna” slog in på bolsjevikernas revolutionära väg, blev en annan gren stöttepelaren i en demokratiserad kapitalism. Den bolsjevikiska grenen har antingen i stort sett spelat ut sin roll i Europa, eller också har detta slags partier införlivats i socialdemokratin. Socialdemokratin, som den definierades på Babels eller rentav Clement Attlees dagar, utkämpar en reträttstrid på 1990-talet. I skrivande stund (1997) sitter emellertid efterträdare till de socialdemokratiska partierna i Andra internationalen, ibland med sina ursprungliga partibeteckningar, i regeringen i alla europeiska länder utom två (Spanien och Tyskland) i vilka de tidigare har suttit vid makten och förmodligen kommer att göra det igen.

Kort sagt: felet är inte Manifestets förutsägelser om den huvudroll som de politiska rörelser som bygger på arbetarklassen (och som ibland fortfarande uttryckligen bär klassnamnet, som de brittiska, holländska, norska och australiensiska arbetar- eller labourpartierna) skulle komma att spela. Felet är tesen att ”av de klasser som i våra dagar står gentemot bourgeoisin är blott proletariatet en verkligt revolutionär klass” vars ofrånkomliga öde, som är underförstått i kapitalismens natur och utveckling, är att störta bourgeoisin. ”Dess undergång och proletariatets seger är lika oundvikliga.”

Redan på det notoriskt ”hungriga 1840-talet” var den mekanism som skulle ombesörja detta, dvs arbetarnas ofrånkomliga ”pauperisering”¹⁵, inte helt och hållet övertygande om man inte gjorde det redan då osannolika antagandet att kapitalismen befann sig i sista krisen och skulle störtas *omgående*. Det var en dubbel mekanism. Förutom utarmningens direkta effekter på arbetarrörelserna skulle den bevisa att bourgeoisin var ”ur stånd att härska emedan den är ur stånd att tillförsäkra sin slav existensen inom gränserna för hans slaveri, emedan den är tvungen att låta honom sjunka ned i ett läge där bourgeoisin måste nära honom i stället för att näras av honom”. I stället för att skapa den profit som drev kapitalismens motor blev arbetskraften nu en black om foten. Men varför skulle det med tanke på kapitalismens enorma ekonomiska potential, som illustreras så åskådligt i själva Manifestet, vara så omöjligt för kapitalismen att ge ett visserligen eländigt men dock levebröd till de flesta i arbetarklassen, eller ha råd att införa ett välfärdssystem?

Och varför skulle det vara så ofrånkomligt att ”pauperiseringen” (i egentlig mening, se fotnot 15) ”utvecklar sig ännu fortare än befolkningen och rikedomerna”?¹⁶ Om kapitalismen hade ett

¹⁵ Pauperism får inte tolkas som en synonym till ”fattigdom”. De tyska orden, som är inlånade från engelskan, är ”Pauper” (”en utblottad person... en person som lever på välgörenhet eller något slags offentligt understöd”, *Chambers Twentieth Century Dictionary*), och ”Pauperismus” (Pauperism: ”Tillståndet för en pauper”, *ibid.*)

¹⁶ Paradoxalt nog kan man numera ofta höra ett resonemang som påminner om det marxistiska från 1848 bland kapitalister och regeringar i marknadsekonomier som vill bevisa att ekonomin i länder vars BNP ständigt fördubblas med några decenniers mellanrum kommer att gå i konkurs om de inte avskaffar transfereringssystemen (socialbidrag m m) som infördes i fattigare tider och varigenom de som har inkomster försörjer dem som inte kan arbeta.

långt liv framför sig — vilket blev uppenbart mycket snart efter 1848 — behövde det inte gå så, vilket det ju inte heller gjorde.

Manifestets syn på den historiska utvecklingen i det ”borgerliga samhället”, och även i arbetarklassen som den skapade, behövde inte *nödvändigtvis* leda till slutsatsen att proletariatet skulle störta kapitalismen och därigenom bereda vägen för kommunismen eftersom vision och slutsats inte bygger på samma analys. Kommunismens mål, som hade antagits innan Marx blev ”marxist”, härleddes inte från en analys av kapitalismen beskaffenhet och utveckling utan från ett filosofiskt, för att inte säga eskatologiskt, resonemang om människans natur och bestämmelse. Tanken — som var grundläggande för Marx i fortsättningen — att proletariatet var en klass som inte kunde befria sig själv utan att därigenom befria samhället som helhet, framträder först som ”en filosofisk slutsats och inte som resultatet av en observation”.¹⁷ Som George Lichtheim uttryckte det: 'Proletariatet gör sitt första framträdande i Marx skrifter som den sociala kraft som krävs för att förverkliga den tyska filosofins mål”, som Marx såg det 1843-44.¹⁸

Den ”positiva möjligheten till en tysk emancipation”, skrev han i sin inledning till *Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin*, låg i ”bildandet av en klass med radikala fjättrar... ett stånd som är upplösningen av alla ständer, en sfär som äger universell karaktär genom sitt universella lidande och som inte tar någon *bestämd rätt* i anspråk, eftersom mot den inte övas någon *särskild orätt*, utan orätten i *allmänhet*... Denna upplösning av samhället som ett särskilt stånd är *proletariatet*... *Tyskens emancipation är människans emancipation. Filosofin är hjärnan* hos denna emancipation, dess *hjärta är proletariatet*. Filosofin kan inte förverkligas utan proletariatets upphävande och proletariatet kan inte upphävas utan att filosofin förverkligas.”¹⁹

På den tiden visste Marx inte just mer om proletariatet än att ”det befinner sig blott i vardande genom den industriella utveckling som brutit in i Tyskland” och det var just det som var dess potential som befriande kraft eftersom det till skillnad från de fattiga massorna i traditionella samhällen var ett barn av den ”*faktiska upplösningen*” av samhället och därför i sig självt ”*förkunnar den hittillsvarande världsordningens upplösning*.” Marx visste ännu mindre om arbetarrörelserna, men en hel del om franska revolutionens historia. I Engels fick han en kompanjon som tillförde partnerskapet begreppet ”industriell revolution”, liksom en insikt om dynamiken i den kapitalistiska ekonomin sådan den faktiskt var för handen i Storbritannien, samt en rudimentär ekonomisk analys,²⁰ som fick honom att förutspå en kommande social revolution som skulle genomföras av en verklig arbetarklass som han, som hade levat och arbetat i Storbritannien i början av 1840-talet, visste en hel del om. Marx och Engels syn på ”proletariatet” och kommunismen kompletterade varandra. Det gjorde även deras uppfattning om klasskampen som historiens drivkraft, som för Marx del till stora delar var härledd från studiet av den franska revolutionstiden och för Engels del från erfarenheterna av sociala rörelser i Storbritannien efter Napoleontiden. Det är inte överraskande att (med Engels ord) deras ”fullständiga enighet på alla teoretiska områden” var uppenbar.²¹ Engels gav Marx grunddragen till en modell som påvisade det fluktuerande i den kapitalistiska ekonomins verksamhetssätt och dess benägenhet att bringa sig själv ur jämvikt — och inte minst ett utkast till en teori om ekonomiska kriser²² — liksom empiriskt material om den brittiska arbetarrörelsens

¹⁷ Leszek Kolakowski: ”Main Currents of Marxism”, vol. I, *The Founders* (Oxford, 1978), s. 130.

¹⁸ George Lichtheim: *Marxism* (London, 1964), S. 45.

¹⁹ Karl Marx-Friedrich Engels: ”Till kritiken av den hegelska rättsfilosofin, Inledning” i *Filosofiska skrifter* (Cavefors Klassiker, 1978), s. 143. Vad detta stycke beträffar föredrar jag i största allmänhet översättningen i Lichtheim loc. cit. Det tyska ord som han översätter med ”class” är ”Stand” som i dag är missvisande.

²⁰ Publicerat som ”Utkast till en kritik av nationalekonomin” 1844 (*Coll. Works*, vol. III, s. 418-443).

²¹ ”Till kommunistiska förbundets historia” i *Marx-Engels i kamp* (Uddevalla, 1972), s. 46.

²² ”Utkast till en kritik” (*Coll. Works*, vol. III, s. 433). Detta tycks vara hämtat från radikala brittiska skribenter, inte minst John Wades *History of the Middle and Working Classes* (London, 1835), som Engels hänvisar till i detta sammanhang.

framväxt och den revolutionära roll den kunde spela i Storbritannien.

På 1840-talet var slutsatsen att samhället stod på randen av en revolution inte orimlig, och inte heller förutsägelsen att arbetarklassen, som visserligen var omogen, skulle leda den. Inom några veckor efter Manifestets utgivande lyckades ju en arbetarrörelse i Paris störta den franska monarkin och ge signalen till revolutioner i halva Europa. Däremot kunde man inte härleda kapitalismens tendens att skapa ett i grunden revolutionärt proletariat från analysen av den kapitalistiska utvecklingens beskaffenhet. Det var ett möjligt resultat av denna utveckling, men det gick inte att bevisa att det var det enda möjliga resultatet. Än mindre kunde det bevisas att proletariatets störtande av kapitalismen med nödvändighet måste bana väg för kommunismen. (Manifestet påstår heller inte mer än att det då skulle inledas en process av mycket gradvisa förändringar.)²³ Marx vision av ett proletariat vars själva väsen förutbestämde det att emancipera hela mänskligheten och göra slut på klassamhället genom att störta kapitalismen är en förhoppning som han tolkade in i sin analys av kapitalismen, inte en slutsats som analysen obönhörligen leder till.

Vad Manifestets analys av kapitalismen tvivelsutan kunde leda till, framför allt när den kompletterades med Marx analys av den ekonomiska koncentrationen som nätt och jämnt är antydd 1848, är en mer generell och mindre specifik slutsats om de självförgörande krafter som är inbyggda i den kapitalistiska utvecklingen. Den måste komma till en punkt — och rgg8 är det inte längre bara marxister som erkänner detta — där ”de borgerliga produktions- och samfärdsförhållandena, de borgerliga egendomsförhållandena, det moderna borgerliga samhället, som framtrullat så väldiga produktions- och samfärdsmedel, liknar häxmästaren som inte längre förmår behärska de underjordiska makter, som han frambesvurit... De borgerliga förhållandena har blivit för trånga för att rymma den av dem skapade rikedom.”

Det är inte orimligt att sluta sig till att de ”motsägelser” som är inneboende i ett marknads-system som inte bygger på ”några andra band än det nakna intresset, det hänsynslösa ’kontant betalning—, ett system av utsugning och oändlig ackumulation, aldrig kan övervinnas och att utvecklingen av detta i grund och botten instabila system efter en rad av förändringar och strukturomvandlingar förr eller senare måste hamna i ett tillstånd där det inte längre kan beskrivas som kapitalistiskt. Eller för att citera den senare Marx, när ”produktionsmedlen centraliseras, och arbetets samhälleliga karaktär utvecklas, tills produktionsprocessen inte längre rymmes innanför det kapitalistiska skalet” och ”detta spränges”.²⁴ Vad vi kallar det följande stadiet är oväsentligt. Som effekterna av den explosionsartade världsekonomiska tillväxten på världens miljö visar kommer det emellertid ofrånkomligen att präglas av en markant nedgång för privatbeslagtagande och en lika markant förskjutning mot social förvaltning i global skala.

Det är ytterst osannolikt att ett sådant ”postkapitalistiskt samhälle” kommer att stämma överens med de traditionella socialistiska modellerna, och än mindre med modellen för den ”reellt existerande socialismen” under Sovjettiden. Vilka former det tar sig och i vad mån de kommer att förkroppsliga de humanistiska värderingarna i Marx och Engels kommunism, kommer att bero på de politiska handlingar varigenom förändringen åstadkoms. För detta har, som Manifestet säger, en avgörande betydelse för hur historisk förändring gestaltar sig.

V

Enligt det marxistiska synsättet kommer politiken, hur vi än beskriver det historiska ögonblicket när ”skalet spränges”, att spela en viktig roll. Manifestet har främst blivit läst som

²³ Detta framgår än tydligare i Engels formuleringar i något som i praktiken är två preliminära utkast till Manifestet: ”Draft of a Communist Confession of Faith” i *Coll. Works*, vol. 6, s. 102, och ”Principles of Communism”, *ibid.* s. 350.

²⁴ Ur ”Den kapitalistiska ackumulationens historiska tendens” i *Kapitalet*, (Arkiv.Zenit, 1969), vol. 1, s. 671.

ett dokument om historisk ofrånkomlighet och det får också en stor del av sin kraft från den tillförsikt det gav läsarna om att kapitalismen obönhörligen skulle komma att begravas av sina dödgrävare och att villkoren för frigörelse nu för första gången i historien hade uppstått. Men tvärt emot vad som allmänt tros är det inget deterministiskt dokument eftersom tanken är att historiska förändringar är en följd av att människan gör sin egen historia. Gravarna måste grävas med hjälp av människor och deras handlingar.

En deterministisk tolkning av resonemanget är för all del möjlig. Det har framkastats att Engels av naturen var mer deterministiskt lagd än Marx, vilket fick viktiga konsekvenser för den marxistiska teorins och arbetarrörelsens utveckling efter Marx död. Även om Engels egna tidiga utkast har citerats som bevis för detta²⁵ kan man i själva verket inte tolka själva Manifestet så. När det lämnar den historiska analysens fält och ger sig ut i dagen är det ett dokument som handlar om val och om politiska möjligheter, snarare än om sannolikheter, för att inte tala om vissheter. Mellan ”nu” och den oförutsägbara tiden när ”under utvecklingens lopp” det framträder ”en sammanslutning vari envars fria utveckling är förutsättningen för allas fria utveckling”, ligger de politiska handlingarnas fält.

Historiska förändringar genom socialt arbete, genom kollektiva aktioner; är själva kärnan. Manifestet betraktar proletariats utveckling som ”proletariats organisering till klass och därmed till politiskt parti”. ”Proletariats erövring av den politiska makten” (”att erövra demokratin”) är ”första steget i arbetarrevolutionen” och samhällets framtid är beroende av den nya regimens politiska åtgärder (hur ”proletariatet kommer att begagna sin politiska makt”). Engagemanget för politik var det som historiskt sett skilde den marxistiska socialismen från anarkismen och efterträdarna till de socialister vars avståndstagande från all politisk handling uttryckligen fördöms i Manifestet. Redan före Lenin handlade marxistisk teori inte bara om ”vad historien visar kommer att ske” utan också om ”vad som måste göras”. Erkänt har den sovjetiska erfarenheten från 1900-talet lärt oss att det kan vara bättre att inte göra ”det som måste göras” när de historiska förutsättningarna praktiskt taget omöjliggör framgång. Men denna läxa kunde man också ha lärt sig genom att studera undermeningen i Kommunistiska Manifestet.

Men så är ju Manifestet — det är inte den minst märkliga av dess egenskaper — ett dokument som kan tänka sig ett misslyckande. Det hoppades att resultatet av den kapitalistiska utvecklingen skulle bli ”en revolutionär omgestaltning av hela samhället”, men som vi redan har sett uteslöt det inte alternativet ”de kämpande klassernas gemensamma undergång”. Många år senare omformulerade en annan marxist detta som valet mellan socialism och barbari. Vilketdera som kommer att segra är en fråga som vi får låta 2000-talet besvara.

Översättning: *Lena Lundgren*

²⁵ George Lichtheim: *Marxism*, s. 58-60.